

ODLIŠNOSTI V KOMUNIKACI Z GENDEROVÉ PERSPEKTIVY „SKUTEČNÁ“ DÍVKA ROVNÁ SE „SLUŠNÁ“ DÍVKA

Nina Fárová

*Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni
farova@students.zcu.cz*

Differences in communication from a gender perspective. A “real” girl is a “polite” girl

Abstract—This article is focused on gender expectations linked with girl’s speech. Stereotypical ideas regarding gender-specific behavior are still prevalent in today’s society and preconceptions which define “lady-like” character, as well as what constitutes the appropriate speech of a “polite girl”, still exist. This article detects the expectations linked with girls’ speech as perceived by young people in contemporary society and describes the ways in which girls live up to these expectations. Mixed methods were used to investigate this thesis; those included a questionnaire distributed to one-hundred students and twelve semi-structured interviews with both male and female subjects who participated in the quantitative part of this research. The research found that the opinion that girls’ speech is subject to greater social control is widely held by young people. Even though the rules of speech for “polite” girls have shifted nowadays and are less explicit than in the past, girls still have to balance and watch their speech more than boys. Furthermore, despite the fact that conversational partners expressed a fair amount of egalitarian opinions and highlighted the diffusion of male and female “worlds”, it was still apparent that their upbringing in a gender-separated society has had an effect on their gender-separated thinking.

Keywords—*social expectations, girl’s speech, verbal act, lady-like characteristic, gender stereotypes, language socialization*

ÚVOD

SOUČASNÁ sociologie vnímá genderové hranice ne jako ostré, ale spíše jako volně prostupné. Ve skutečnosti stále však fungují genderové stereotypy, které udržují ostrost

těchto hranic. Dnešní společnost nám ve většině případů nabízí dva rozdílné světy – mužský a ženský. Každý den jsme konfrontováni s představami či hodnotami, které jsou považovány za „typicky“ mužské či ženské (Decarli Valdová 2001). Součástí tohoto rituálu každodennosti je i genderově odlišná verbální komunikace, která bude hlavním předmětem tohoto článku.

V sociologii je gender natolik významná kategorie, že ji lze jen těžko opomenout. Jak říká Lorber (1994), gender prostupuje všechny složky společnosti. Různé autorky a různí autoři definují gender odlišně, já vycházím z pojetí West a Zimmermana, kteří vnímají gender jako činnost, jako „*zvládání situačního jednání ve světle normativního souboru postojů a činností odpovídajících jednotlivým pohlavním kategoriím*“ (West, Zimmerman 2008 [1987]: 101). Gender vidí jako opakované rutinní chování, jež provozují muži i ženy. West a Zimmerman tedy přicházejí s koncepcí „*dělání*“ genderu¹. Na jejich koncepci navazuje Lorber (1994), která vnímá gender jako rutinní základ každodenních aktivit, jehož předpoklady jsou brány jako samozřejmé. Tato zdánlivá samozřejmost může vést k domněnkám, že je gender zakořeněný v našich genech. Pravdou však je, že gender neustále vytváříme. Lorber vnímá gender výlučně jako produkt socializace, který je vystaven lidským činnostem a interpretacím. „Konstruování genderu“ začíná, jak říká Lorber, v době, kdy jsme podle vzhledu našich pohlavních orgánů přiřazeni k určité pohlavní kategorii (Lorber 1994). Pohlavní kategorie se stává genderovým statutem skrze genderové ukazatele, mezi něž Lorber řadí např. oblékání, mluvu, chůzi či gestikulaci.

¹ „Dělat“ gender = „*soubor sociálně řízených činností v rovině vnímání, interakcí a mikropolitiky, jež odrážejí konkrétní zájmy beroucí na sebe podobu maskulinní a femininní „přirozenosti“*“ (West, Zimmerman 2008 [1987]: 100).

Je nesporné, že gender je úzce vázán na společenská očekávání. Goffman (1999) tato očekávání pojímá skrze metaforu divadla. Zabývá se otázkou, jak jedinec prezentuje sám sebe před ostatními a jakých prostředků využívá k vytvoření kýženého dojmu. Goffman považuje za samozřejmé, že očekáváme soulad mezi vzhledem a způsobem vystupování. Na základě tohoto požadovaného souladu si vytváříme určitý ideál, který nás dokáže bezpečně upozornit na výjimky a který vede ke stereotypním očekáváním (Goffman 1999).

V rámci tohoto článku představím, jaká očekávání jsou společností kladena na verbální projev dívek z pohledu dnešních mladých lidí. Zajímalo mne, zda lze ještě v dnešní době, která postupně apeluje na rovnost pohlaví, najít odlišná kritéria pro „správnou“ mluvu dívek. Není pochyb o tom, že v dnešní době existují pro chlapce i pro dívky očekávání spojená s verbální komunikací a že i chlapecký projev je vystaven určitým verbálním nárokům. Tento článek se však zaměří výhradně na to, jak je posuzována dívčí komunikace, a to z toho důvodu, že ve společnosti stále silně funguje genderové očekávání, že „skutečná“ dívka se rovná „slušná“ dívka (Jarkovská 2009: 161). Nároky, které jsou kladené na verbální projev dívek, však nelze zkoumat samostatně, je třeba je vidět v celém kontextu vztahů mezi pohlavími.

Informace potřebné pro výzkum jsem získala prostřednictvím dotazníků distribuovaných mezi středoškolskými a vysokoškolskými studenty. S některými z nich byly poté provedeny polostrukturované rozhovory. Do kapitoly prezentujících výsledky nejprve vstupují pomocí kvantifikujících zjištění, které poté prohlubují pomocí kvalitativních zjištění, a obojí vzájemně propojují. Z výsledků výzkumu je patrné, že názory dnešních mladých lidí ohledně „správné“ dívčí mluvy jsou často ambivalentní – na jednu stranu se zdá, že jasná pravidla dnes neexistují, na druhou stranu si však dívka stále nemůže dovolit říct totéž co chlapec.

GENDER A JAZYK

Naše genderová identita se ustaluje již od útlého dětství. V prvních chvílích po našem narození je nám podle vzhledu našich pohlavních orgánů připsáno jedno ze dvou pohlaví, (Jarkovská 2009). Genderová identita však není neměnná, ale vyvíjí se (Orenstein 2011). I přesto podle

Lorber (1994) okolí jedná s dítětem podle příslušného pohlaví, z něhož pramení genderovaná očekávání. Odlišné zacházení, jehož se dítěti dostává, tak vyúsťuje v rozdílné chování a pocity (např. Jarkovská 2009, 2004).

I když se v dnešní době hovoří o nejasnosti či prostupnosti genderových hranic, ve společnosti stále existuje mnoho stereotypů ohledně mužů a žen. Jak říká Jarkovská (2004), genderové stereotypy jsou jakýmsi idealizovanými představami o tom, jací/jaké by muži a ženy měli/y být, a umožňují nám snazší hodnocení a kategorizaci ostatních. Představy o „správné“ ženě a „správném“ muži ovlivňují, jaké vlastnosti, schopnosti či možnosti jsou danému pohlaví přiřazeny. To se potom promítá například do vnímání sexuality (např. Orenstein 1997, Tolman 2002, Tanenbaum 2008), pohybu (Young 2005) či jazyka. Důležité je však také říci, že ženy ani muži nejsou nějakou homogenní skupinou či kategorií. Gender sám o sobě neurčuje identitu jedince², vliv na kategorizaci a na následné nerovnosti má také třída, rasa či etnicita daných osob (Kolářová 2008).

Jak upozorňuje Lakoff, jazyk je jednou ze složek nerovnosti mezi mužem a ženou (také Decarli Valdřová 2001); nerovnosti podporuje a ukazuje nám oblasti, ve kterých tyto nerovnosti existují (Lakoff 1973). Rozdíly ve verbální komunikaci se podle Oakley (2000) projevují již od předškolního věku. Z výzkumu Jarkovské (2009) vyplývá, že verbální komunikace je jedním ze způsobů, jímž muži demonstrují svou maskulinitu a ženy femininitu. Používáním „správných“ slov či výrazů dochází k potvrzování té či oné genderové identity. Chlapci často používají hrubé nebo zesměšňující výrazy, které potvrzují jejich maskulinitu. Pokud by dívka reagovala v podobném stylu, nebylo by to „vhodné“ (Jarkovská 2009). Tato zjištění podporují i tvrzení Lakoff, která říká, že mužská pozice ve skutečném světě je posilována tím, že muži mají dovoleno používat výraznější formy vyjádření (Lakoff 1973).

2 Při mém výzkumu konverzační partneři/rky v rozhovorech často zmiňovali/y vliv třídy, která také podle nich ovlivňuje styl mluvy. U otázky týkající se rozdílného stylu mluvy chlapců a dívek někteří konverzační partneři/rky uvedli/y, že rozdíl není jen v mluvě chlapců a dívek, ale například v mluvě lidí s rozdílným stupněm vzdělání (učiliště versus vysoká škola) či s rozdílnou pracovní pozicí (pracovník/nice u pásu versus manažer/ka).

Jednou z odlišností je rozdílnost mužských a ženských témat, která podle Decarli Valdřové vyplývá z odlišných zkušeností. Ženy konverzují spíše o rodině, dětech a vztazích, zatímco muži se v konverzaci zaměřují spíše na práci, politiku nebo sport. Ačkoli součástí rodiny je muž i žena, právě žena je vždy konfrontována s tématy, která jsou „jí vlastní“, ať už zastává jakkoli vysokou pozici ve společnosti (Decarli Valdřová 2001). Toto rozdělování témat přináší nevýhody i pro muže, protože ve společnosti funguje zakořeněná představa, že muži nehovoří o svých pocitech a že projevovat slabost by jen snižovalo jejich maskulinní charakter (Decarli Valdřová 2004). Žena při diskusi podle Decarli Valdřové také téměř vždy zastává pozici, která se od ní očekává – příliš se neprojevuje, usmívá se a udržuje poklidnou atmosféru hovoru. Ženy se také snaží spíše zjišťovat názory ostatních, než aby samy hájily svou vlastní myšlenku (Decarli Valdřová 2004).

Muži a ženy rovněž často mluví o tom, že s okolím komunikují jinými způsoby. Tannen (2006) zjistila, že muži obvykle bývají na veřejnosti hovornější, zatímco žena nemá potřebu na sebe poutat pozornost tímto způsobem. Muž často bývá středem pozornosti na různých večířkách při vyprávění historek, přičemž o své ženě přesto mluví jako o té, co více mluví. „Její“ čas totiž podle Tannen přichází doma, kde se role obrací – žena aktivně komunikuje a chce vše sdílet, muž se oproti tomu komunikace spíše zdržuje. Pro ženy je komunikace způsobem, jak ustanovit vzájemné spojení, vyjednávat o vztazích a porovnávat zkušenosti. Muži oproti tomu používají komunikaci jako prostředek pro prokázání své nezávislosti a potvrzení své sociální pozice v hierarchickém systému (Tannen 2006).

Jednu z nejdůležitějších rolí v oddělování mužů a žen hraje socializace, která má velký vliv také na jazyk. Sheldon mluví o tzv. „jazykové socializaci“, již popisuje jako proces, během něhož se děti učí používat jazyk takovým způsobem, který koresponduje s kulturními normami femininity a maskulinity dané společnosti (Sheldon 1993: 84). Jazyk má hlavní vliv na to, jak se děti učí genderu, a zároveň gender ovlivňuje způsob, jak děti používají jazyk ve svém každodenním životě (Sheldon 1993). Již malé dívky jsou podle Lakoff (1973) prostřednictvím jazyka udržovány na „svém“ místě. Dívku, která mluví hrubě nebo „jako kluk“, společnost odsuzuje a napomíná. Je na ně apelováno, aby

se chovaly a mluvily jako malé dámy, s čímž poté souvisí absence výrazných sdělení v konverzaci³ (také Jarkovská 2004). Na muže je apelováno, aby mluvili otevřeně. Muži mohou používat i hrubší výrazy, pokud by jich však použila žena, působilo by to nežensky (Decarli Valdřová 2004, 2001) či by to vzbuzovalo podezření (Jarkovská 2009). A právě takový styl vyjadřování, který je obecným povědomím hodnocen jako „vhodný“ pro dívky a ženy, odpovídá výrazu „lady-like“. Tento pojem podle Decarli Valdřové označuje principy, kterých by se dívka měla podle společenských předpokladů držet při komunikaci či konverzaci. Mezi takové projevy můžeme zařadit třeba sílu či výšku hlasu, používání hrubých slov nebo užívání výrazů, které samy o sobě snižují ženinu hodnotu při diskusi, např. „Jen bych doplnila, že...“ (Decarli Valdřová, 2004: 13). Součástí „lady-like“ verbálních prostředků jsou i výrazy, které v sobě zahrnují určitou spolupráci (např. pojďme, měli bychom); (Thorne 2002), nebo používání „správných“ slov či výrazů k potvrzování té či oné genderové identity (Jarkovská 2009).

Existují však určité lingvistické strategie, kterých ženy využívají při konverzaci s ostatními, aby zakryly vlastní soutěživost či snahu o sebeprosazení, vlastnosti jinak tolik „typické“ pro „mužský svět“. Tannen se věnuje lingvistickým strategiím, které na první pohled vypadají jako vyjádření solidarity, ale ve skutečnosti mohou být i vyjádřením moci. Jako příklad takové strategie uvádí nepřímou. Nepřímé sdělení není jen znakem neschopnosti vznášet požadavky, ale i uměním tyto požadavky sdělit nepřímou cestou, tedy bez příkazu, což je spíše znakem moci než jejího nedostatku (Tannen 1993). Sheldon například tvrdí, že dívky využívají zdvořilého jazyka k tomu, aby zamaskovaly využívání síly při probíhajícímu konfliktu. Chtějí se vyhnout zjevné hierarchii, jelikož jsou genderovými předpoklady nuceny omezovat své sebeprosazování (Sheldon 1993). Eckert k tomuto tématu přidává, že právě v případech, kdy dívky v interakcích působí nesoutěživě, projevují pochopení a snaží se skrytě řešit konflikty, si můžeme všimnout, že je to vlastně „jejich“ forma soutěže (Eckert 1993). Takovéto lingvistické strategie tedy poukazují na to, že ženy se jen nemusí přizpůsobovat očekáváním, která na ně klade společnost,

3 Př. „Zavřete dvře,“ oproti „Můžete prosím zavřít dvře?“ (Lakoff 1973).

ale mohou těchto očekávání také „využít“ pro svůj prospěch.

METODOLOGIE

Aby bylo možné odhalit fungování genderových stereotypů týkajících se verbální komunikace dívek, zvolila jsem si hlavní výzkumnou otázku: Jaká očekávání jsou společností kladena na verbální projev dívek z pohledu dnešních mladých lidí? Výzkum byl založen na interpretativním přístupu, který říká, že význam a relevance sociálních jevů jsou vytvářeny samotnými konverzačními partnery/kami v závislosti na konkrétní situaci a jazyce (Petrusek 1993).

Při výzkumu jsem se rozhodla využít postupů kvantitativních i kvalitativních metod, tzv. smíšených metod. Výhodou kombinací těchto metod je možnost dojít k většímu porozumění danému fenoménu skrze odlišné perspektivy (Creswell 2009). Každá z metod přispěla do výzkumu důležitým dílem, větší důraz byl však kladen na kvalitativní informace. Součástí mého výzkumu jsou dotazníky a polostrukturované rozhovory. Existují dva hlavní důvody, proč jsem se rozhodla využít právě smíšených metod. Zaprvé jsem si pomoci dotazníků, které byly distribuovány před prováděním rozhovorů, utvořila lepší představu o daném sociálním prostředí a ujasnila si jednotlivá témata, kterým se chci při rozhovorech věnovat. Zadruhé mi dotazníky, spolu s literaturou, posloužily pro triangulaci dat z rozhovorů.

Výzkumným vzorkem byli mladí lidé ve věku 16–24 let, přičemž jsem se zaměřila na studenty/ky středních a vysokých škol⁴. Výzkum byl prováděn v Plzni během školního roku 2011/2012. Kvantitativní částí výzkumu se zúčastnilo 28 studentů/ek z Církevního gymnázia a 24 studentů/ek ze Střední průmyslové školy stavební, přičemž školy byly vybrány náhodným výběrem. Z plzeňské ZČU se výzkumu zúčastnilo 48 studentů/ek, kteří/ré byli/y vybráni/y nahodile.

Dotazník se skládal z uzavřených i otevřených otázek a ze sémantického diferenciatu. Tvorba samotného dotazníku vycházela z operacionalizace a probíhala podle tří zásad: zaprvé

se formulace otázek odvíjela od genderových stereotypů, které panují v naší společnosti (viz Jarkovská (2009, 2004), Tannen (2006), Thorne (2002) aj.); zadruhé byly některé otázky inspirovány zásadami ženské mluvy podle Robin Lakoff (1973); zatřetí tvorba sémantického diferenciatu vyplývala z doporučení Miroslava Dismana (2002), jak lze nejlépe zkoumat stereotypní představy.

V rámci výzkumu bylo provedeno 12 polostrukturovaných rozhovorů s 6 konverzačními partnery a 6 konverzačními partnery, přičemž 6 konverzačních partnerů/ek bylo ze střední školy a 6 z vysoké školy. Konverzační partneři/rky⁵ byli/y vybíráni/y na základě jejich zájmu (tzn. poskytnutí e-mailové adresy) zúčastnit se následného rozhovoru. Částečná strukturace rozhovorů byla dána dotazníkem, který konverzační partner/ka vyplnil/a cca tři měsíce před rozhovorem, kdy probíhala distribuce dotazníků. Otázky z dotazníku tedy vždy posloužily pro obecnou strukturu vedení rozhovoru, ale byly doplňovány připravenými rozšiřujícími otázkami. Před samotným rozhovorem byl konverzačním partnerům/kám sdělen účel výzkumu, byli/y ubezpečeni/y o ochraně a anonymizaci jejich výpovědí a byli/y požádáni/y o ústní informovaný souhlas s použitím jimi sdělených informací.

Analýza dat měla dvě části. Nejprve byla kvantitativním způsobem zanalyzována data z dotazníků. Data z rozhovorů byla podrobena kvalitativní tematické analýze. Na závěr byly tematické okruhy z dotazníků i rozhovorů propojeny a interpretovány. Jsem si vědoma také existujících limitů tohoto výzkumu. Jedním z nich může být nahodilé distribuování dotazníků na vysokých školách. Kvantitativní část výzkumu tedy rozhodně neaspíruje na reprezentativnost. Dalším omezením mohlo být využití pouze rozhovorů v kvalitativní části výzkumu. Zapojení zúčastněného pozorování může být jedním z možných směrů, kterým by se výzkum tohoto tématu mohl dále ubírat, aby mohly být výpovědi účastníků/ic ověřeny v realitě.

OČEKÁVÁNÍ SPOJENÁ S VERBÁLNÍM PROJEVEM

Jedním z hlavních předmětů výzkumu bylo, zda verbální projevy dívek podléhají větší kontrole

4 Při porovnávání výsledků některých otázek z dotazníku se ukázalo, že věk či jiná forma vzdělávání (střední škola v porovnání s vysokou školou) hrály svou roli. U studentů/ek středních škol se častěji vyskytovaly nevyhraněné odpovědi typu „nevím“ či „spíše ano/ne“. Dále u nich bylo více patrné stereotypní uvažování.

5 Respondentem/kou je označována ta osoba, která vyplňovala dotazník. Konverzačním partnerem/kou ta, která se zúčastnila rozhovoru.

okolí než verbální projevy chlapců. Více než dvě třetiny respondentů/ek potvrdily nějakou formu kontroly dívčího projevu. Dívky v dotaznících dvakrát častěji než chlapci volily možnost, že dívka by vulgárně neměla mluvit vůbec (viz tabulka). Žádná z dívek také nezvolila možnost, že dívky mohou běžně používat vulgární slova, nicméně 7 % chlapců to považuje za možné. Kontrola dívčího projevu však není patrná jen ze strany dívek, ale i ze strany chlapců. Dvakrát více chlapců než dívek totiž souhlasilo s tím, že dívky by měly být ty, které si musí dávat větší pozor na sprostou mluvu. I přes 70 % respondentů/ek, kteří/ré neviděli/y rozdíl v tom, jaké pohlaví by si mělo více hlídat svůj verbální projev, je podle výsledků z dotazníků možné říci, že dívčí projev podléhá větší kontrole, protože ani jeden/jedna respondent/ka nezvolil/a možnost, že větší pozor na sprostou mluvu by si měli dávat chlapci, zatímco větší důraz na hlídání dívčího projevu potvrdila čtvrtina respondentů/ek (viz Tabulka 1 a 2).

Tabulka 1. Jak by se podle vás měla vyjadřovat dívka?

	měla by používat co nejméně vulgárních slov	neměla by vulgárně mluvit vůbec	záleží to jen na ní	může běžně používat vulgární slova
dívky	46%	22%	33%	0%
chlapci	55%	11%	30%	7%

Tabulka 2. Kdo si podle vás musí dávat větší pozor na to, jestli nemluví sprostě?

	dívky	chlapci	nevím	obě pohlaví by si měla dávat pozor stejně
dívky	16%	0%	2%	82%
chlapci	34%	0%	9%	57%

Důležitou částí dotazníku byla otevřená otázka týkající se představy o slušné dívce. Jelikož tato otázka byla v závěru dotazníku a respondenti/ky předtím odpovídali/y na otázky týkající se dívčí mluvy, často se zde objevovalo, že taková dívka by hlavně měla být milá a jemná, neměla by mluvit vulgárně a být drzá, popřípadě že by neměla mluvit příliš nebo když to není nut-

né. Dále se zde vyskytovaly odpovědi související s jejím chováním, vzhledem nebo sexualitou. Několik respondentů/ek však uvedlo, že pojem „slušná dívka“ je dnes již zastaralý a nefunkční a asociuje pro respondenty pouze typ tzv. „domácí pušky“, tedy někoho, kdo v dnešní době už neexistuje. Někteří/ré další respondenti/ky na otázku zjišťující charakteristiky „slušné dívky“ v dotazníkovém šetření odpověděli/y, že není rozdíl mezi slušnou dívkou a slušným chlapcem. Že pokud nějaká kritéria existují, tak jsou stejná pro obě pohlaví.

Ačkoli jsou očekávání spojená s verbálním projevem kladena i na chlapce (někteří konverzační partneři/rky vypověděli/y, že z pohledu okolí je neadekvátní, když chlapec ve svém projevu využívá například příliš mnoho zdvořilostí či když vyjadřuje emoce více, než je očekáváno), při celkovém náhledu na všechny rozhovory i výsledky z dotazníků je patrné, že z pohledů respondentů/ek a konverzačních partnerů/ek jsou vyšší nároky kladeny spíše na dívky, což souvisí také s tím, že tento výzkum se zaměřoval primárně na mluvu dívek. Dívky jsou dnešními mladými lidmi stále vnímány jako ty, které by si měly svůj verbální projev více hlídat, což koresponduje například se zjištěními Lakoff (1973) nebo Jarkovské (2009, 2004). Konverzační partneři/rky v rámci rozhovorů ale často zdůrazňovaly/y, že tato rozdílná očekávání nejsou součástí jejich osobního názoru, že je to spíše jakýsi stereotyp zakořeněný ve společnosti. Po otázce související s očekáváním ohledně verbálního projevu „slušné“ dívky vždy následovala otázka, zda jsou tato kritéria podle názoru konverzačních partnerů/ek jiná pro „slušného“ chlapce. Všichni konverzační partneři/rky při rozhovoru odpověděli/y, že ne. Nicméně i přes jejich zjevné rovnoprávné smýšlení byli/y schopni/y odlišná očekávání společnosti rozpoznat, což je dobře patrné například v těchto citacích:

„Z mého konkrétního pohledu je tohle jako by jedno, ale myslím si, že jako ve společnosti to ještě jedno úplně není.“ (muž, 22)

„Jako myslím si, že to okolí pořád inklinuje k tomu, že holky by si měly dávat víc pozor na pusu.“ (žena, 22)

I když se konverzační partneři/rky ke stereotypům přímo nehlásí, jsou schopni/y je identifikovat. Tento protiklad se prolínal celým výzkumem. Podobného mechanismu si můžeme všimnout i u výsledků z dotazníkového šetření,

například u vnímání rozdílné mluvy chlapců a dívek. Respondenti/ky v mnoha případech uvádějí, že v dnešní době se rozdíly v mluvě stírají, přesto jsou však schopni/y konkretizovat určité mluvní chování platné spíše pro chlapce nebo spíše pro dívky. Většina konverzačních partnerů/ek byla při rozhovorech schopna identifikovat genderové stereotypy, jichž si byla plně vědoma, ale velmi důrazně se vymezovala vůči tomu, že by se s takovýmto stereotypním rozdělováním ztotožňovala. Mohlo tomu tak být proto, že konverzační partneři/rky nechtěli/y, abych se jako výzkumnice domnívala, že oni/y jsou zrovna ti/y stereotypně uvažující. Dalším důvodem tohoto rozporu mohl být fakt, že stále žijeme v genderově rozděleném světě, ve kterém jsou však postupně prosazovány ideje rovnoprávnosti mužů a žen. Domnívám se, že právě toto uvědomování si stereotypů, ač není součástí osobního názoru, je velmi problematické. I když se dnešní mladý člověk snaží o rovnoprávné smýšlení, ze všech stran na něj útočí tato stereotypní očekávání, jež nelze ignorovat a která ovlivňují jeho chování.

V návaznosti na Tannen (1990) jsem se při rozhovorech zaměřila také na genderový stereotyp ohledně množství mluvy. Při obecné otázce na množství řeči bylo téměř ve všech rozhovorech zmiňováno, že dívky mluví více, což se shoduje i se zjištěním z dotazníků, kdy dívkám bylo v naprosté většině případů přisuzováno spíše mluvení než mlčení. Konverzační partneři/rky mluvili/y o jakési větší potřebě dívek o všem si povídat a vše rozebírat více do hloubky. Zdůrazňovali/y však, že takhle to vnímají obecně, že se samozřejmě setkávají s upovídanými kluky či mlčenlivými dívkami. Změna však nastala při dotazu, zda je tomu tak i ve veřejné sféře, např. při diskusích, na konferencích či mítincích. Konverzační partneři/rky tvrdili/y, že zde ženy mluví méně. Rozhodně si však nemysleli/y, že příčinou toho by byla větší platnost výpovědi muže, která je jí stereotypně přisuzována, což nekoresponduje s tvrzením Decarli Valdové (2004). Domnívali/y se, že je tomu tak proto, že v této sféře stále přetrvávají stereotypy z dřívějších dob. Z tohoto důvodu se ženy podle konverzačních partnerů/ek více bojí a jsou stydlivější než muži. Z rozhovorů tedy vyplynulo, že konverzační partneři/rky uznávají, že ženy se i v dnešní době méně projevují ve veřejné sféře, avšak pokud se projeví, není jejich výpovědím přičítána nižší hodnota, což naznačuje určitou

modifikaci stereotypu spojeného s mluvou ve veřejné sféře. Jak stereotyp z dřívějších dob ovlivňuje současnou situaci žen, je vidět v následující citaci jedné konverzační partnerky:

„Myslím si, že je to víceméně daný z té historie, jestli se to dá říct, že ty ženské byly utlačované v tom, jakože nemají svůj vlastní názor a že nemají co do toho mluvit v té společnosti, do těch veřejných diskusí. Takže ta ženská se nemohla jako by vyjadřovat na veřejnosti, takže i ta mluva se potom potlačila. Jinak se to vyvinulo u chlapa a jinak u ženský, a myslím si, že ten stereotyp se udržuje dodneska.“ (žena, 21)

Domnívám se, že právě s tímto stereotypem souvisí fakt, že ženy si své formulace více a pečlivěji promýšlejí, než je vysloví. Tento názor se objevoval v dotaznících i v rozhovorech. Jelikož je na ženy ve veřejné sféře dále pohlíženo jako na ty, od kterých se vlastní názor nečeká, stále pocítují větší tlak veřejně promluvit. Právě protože jsou si vědomy toho, že jimi pronesená výpověď musí být víceméně bezchybná.

VULGARISMY

Ve výzkumu jsem se soustředila také na to, zda mezi mladými lidmi stále převládá dojem, že chlapci častěji používají sprostá slova než dívky. V dotaznících více než polovina respondentů/ek identifikovala rozdíly v mluvě chlapců a dívek. Nejčastějším zmiňovaným rozdílem byla sprostá mluva a hrubé vyjadřování (71 %), které je podle respondentů/ek stále spíše doménou chlapců. Dalšími rozdíly, jež se nejčastěji objevovaly, byly větší přímota a upřímnost výpovědi chlapců, rozdílnost témat či větší promýšlení výpovědi u dívek. Je však nutno dodat, že mnoho respondentů/ek před vyjmenováním rozdílů uvedlo, že rozdíly v mluvě chlapců a dívek se v dnešní době často stírají. Tento fakt však neodporuje tomu, že respondenti/ky jsou stále schopni/y určité rozdíly, hlavně v případě sprosté mluvy, identifikovat.

Téma používání vulgarismů bylo snadno uchopitelné i pro konverzační partnery/ky v rámci rozhovorů. Vždy se k němu uměli/y jednoznačně vyjádřit a často ho využívali/y pro sdělování názorných příkladů, což vypovídá o rostoucím pronikání vulgarismů do běžné mluvy. Jedním z velmi zajímavých zjištění z dotazníků, které bylo využito při následných rozhovorech, bylo rozdílné používání vulgarismů. U otázky ohledně rozdílů v divčí a chlapecké komunikaci

dva respondenti do dotazníku napsali, že dnes nevidí rozdíl v množství používaných sprostých slov, které je podle nich stejné u chlapců i u dívek. Rozdíl však viděli v porovnání mírnějších a hrubších sprostých výrazů. Používání mírnějších sprostých slov (např. vole, prdel) vnímali jako standard pro obě pohlaví. Hrubější sprostá slova, jejichž příklady se týkaly hlavně vulgárních slov spojovaných se sexuálním aktem, dávali do souvislosti hlavně s projevem chlapců. Z těchto výpovědí je tedy zřejmé, že rozdíly v mluvě dále existují, jen se v souvislosti se současnou společností posouvají jiným směrem. Jak tuto vnitřní nuanci komunikace, která z počátku výzkumu nebyla předpokládána, vnímali konverzační partneři/rky, je ukázáno v následujících odstavcích.

Když při rozhovorech padla obecná otázka pátrající po rozdílném množství vulgarismů v mluvě chlapců a dívek, konverzační partneři/rky ve většině případů odpovídaly, že rozdíl se v dnešní době téměř stírají. Příliš sprostých slov v mluvě identifikovali/y jako problém u chlapců i dívek. Zdůrazňovali/y, že nastává určitý posun například oproti generaci jejich rodičů, kdy byla sprostá mluva u dívek tolerována mnohem méně. Z jejich výpovědí však bylo patrné, že u chlapců je takovýto projev stále více tolerován – společností i jimi samotnými. Mnohem větší rozdíl však vnímali/y při uvedení příkladu mírnějších a hrubších sprostých slov. Ve všech rozhovorech převládal názor, že je vždy stále více zarážející, pokud hrubší vulgarismy použije dívka. Nebylo tomu tak, že by taková dívka byla například vyloučena z kolektivu nebo že by byla ostatními napomenuta. Taková hrubší slova byla vnímána jako ta, která se k dívce stále „hodí“ méně než k chlapci. Stále zde tedy existuje jiný standard pro jednotlivá pohlaví (Sheldon 1993), který už se sice netýká vulgarismů obecně, ale spíše používání konkrétních sprostých výrazů. Na otázku, proč tomu tak je, konverzační partneři/rky těžko hledali/y odpověď.

„Třeba i když kluci mluví o sexu, tak taky používaj takový ty hrubější výrazy než holky, který by si holky asi ani nedovolily použít.“ (muž, 19)

„Jako že i když holka umí být sprostá, takhle pořád bych stejně řekla, že tohle říkaj chlapi. Z těch kluků to vypadne prostě jednoduše. Když něco takovýho řekne holka, tak mi to přijde takový nucený nebo takový, že jí to

fakt nejde do tý pusy, a ona to ví, ale přesto to řekne.“ (žena, 22)

Pokud se zaměříme na představu konverzačních partnerů/ek, že mírnější sprostá slova se dnes již stávají součástí každodenního jazyka a jejich vnímání v hovoru je benevolentnější, je otázkou, zda právě proto nejsou dívkám takovéto mírnější vulgarismy více tolerovány. Ohnisko toho, co dívka smí/nesmí použít, se pouze posunulo. Je-li tomu tak, že společnost ve svém vyjadřování všeobecně hrubne, dívky vlastně zůstávají pod stejným tlakem jako v minulosti. Mohou si „dovolit“ užívat mírnější sprostá slova, protože už to vlastně nejsou „skutečná“ sprostá slova. Ta jsou podle výpovědí z rozhovorů stále doménou spíše chlapců.

V souvislosti s vulgarismy jsem se konverzačních partnerů/ek ptala při rozhovorech také na to, zda je možné, že skrze používání sprostých slov chlapci či dívky demonstrují svou genderovou identitu. Konverzační partneři/rky neměli/y pocit, že by dívky používaly nějaká „typicky“ ženská slova k předvedení toho, že jsou „správné“ dívky. Stejně tak v jejich výpovědích nebylo patrné, že by dívky využívaly sprostá slova jako určitou formu vyrovnávání se chlapcům. Bylo si však možné všimnout, že konverzační partneři/rky se domnívají, že chlapci používají vulgarismy při zdůrazňování své maskulinity (Jarkovská 2009) a s ní spojené dominance. Takovéto názory se objevovaly hlavně v kontextu chlapeckých part, které konverzační partneři/rky vnímali/y jako prostředí, kde je třeba nějakým způsobem více dokazovat svou identitu než v partách dívkách. Domnívám se však, že takovéto názory částečně souvisejí se stereotypní představou mužské potřeby dominance, která je v podvědomí konverzačních partnerů/ek spojována s biologickými „danostmi“:

„No přijde mi, že kluci mají už geneticky zabudovanou potřebu určité dominance, nebo jak to nazvat, a k dosažení určitého postavení si pomáhají vulgárními výrazy.“ (muž, 18)

„Jestli někdo používá sprostý slova za účelem toho zdůraznění nějaký své dominance, tak jsou to rozhodně chlapi.“ (žena, 23)

Jak již bylo naznačeno, muži se skrze genderovou socializaci učí určité dominanci, kterou projevují, nebo možná i musejí projevovat, také v jazyce. V rámci výzkumu bylo však rovněž zjiš-

těno, že ženy se umějí s tímto „handicapem“ vyrovnat, jelikož využívají určitých lingvistických strategií (Sheldon (1993) či Tannen (1993)), prostřednictvím nichž obcházejí očekávání kladená společností na jejich mluvu. Jedna konverzační partnerka uvedla případ strategie, která souvisela s množstvím řeči. Domnívala se, že dívky více mluví proto, aby si kompenzovaly nemožnost fyzického násilí. Což tedy podle konverzační partnerky nesouvisí ani tak s tím, že by je společnost za účast na fyzickém konfliktu odsuzovala, ale hlavně s tím, že účast na fyzickém konfliktu je pro ně daleko těžší vzhledem ke konstituci jejich těla. Zde je možné všimnout si propojení s myšlenkami Young (2005), která tvrdí, že tělesná síla je ovlivněna genderovým uspořádáním společnosti. Z toho je tedy možné vyvodit, že do fyzického konfliktu se dívky nepouštějí proto, že jejich tělesná konstituce, ovlivněná genderovým řádem, jim to neumožňuje, a využívají raději jiných, pro ně „snadnějších“ prostředků.

Další zajímavá lingvistická strategie se pojí s projevováním vlastních názorů. Jedna konverzační partnerka hovořila o tom, že má ve svém okolí mnoho dívek, které neprojevují svůj názor ze zcela zřejmých důvodů. Na názory ostatních pouze přikyvují, i když si často myslí něco jiného. Dělají to pro usnadnění vlastního života, jelikož se bojí, že kdyby naplno projevovaly své názory, byla by jejich situace těžší. To může pramenit z nastavení dřívějších společenských očekávání, která diktovala, že „správná“ dívka by se neměla (verbálně) projevovat příliš. Rozdíl je zde však v tom, že neprojevovat svůj názor je v takovém případě zcela vědomé rozhodnutí, což nekoresponduje s tvrzením, že žena při diskusi pouze zastává pozici, která se od ní očekává (Decarli Valdová 2004).

SBLIŽOVÁNÍ KATEGORIÍ

V dnešní společnosti se v souvislosti s postavením žen hovoří o emancipaci, která je definována jako zrovnoprávnění žen a mužů. Ve všeobecném vnímání může být za tímto zrovnoprávněním však často skryt posun možností žen směrem k možnostem mužů, tedy někam „výš“, v čemž je obsaženo, že muži mají lepší postavení než ženy. Když jsem se v rozhovorech ptala na možnou emancipaci žen prostřednictvím jazyka, dostalo se mi mnoho zajímavých odpovědí. Konverzační partneři/rky se nedomnívali/y, že by například sprostá mluva sloužila

dívkám jako prostředek k vyrovnání se chlapcům. Spíše byli/y toho názoru, že obě pohlaví se v dnešní době spíše sblíží – tedy že ženy jdou „výš“ a muži zároveň „níž“. Jinak řečeno, že se dvě dříve polarizované strany (mužská a ženská) sblíží a jejich charakteristiky se prolínají (Jarkovská 2009, Thorne 2002), což je patrné i z dotazníkového šetření. Jasně genderové kategorizování kupříkladu konverzačních témat, na které upozorňuje Decarli Valdová (2001), již není jen jedinou možností. Prolínání mužských a ženských charakteristik komunikace, které velmi dobře vystihují následující citace, se týká například témat či používání zdrobnělin:

„V poslední době se děje víc a víc to, že chlapi jsou spíš takový... stali se z nich citlivky prostě no. Jsme před čtrnácti dny seděli s klukama doma a povídali jsme si o holkách, jsem si říkal, kam ten svět spěje (smích).“ (muž, 21)

„Myslím, že to splynulo... nemyslím, že by to splynulo jako z té hranice, že by to holky přestaly používat, ale že to kluci začali používat taky. Já si spíš myslím, že kluci jako vyměkli v tomhleto výrazivu.“ (muž, 22)

Spolu s tímto sblížováním pohlaví se také objevoval názor, že postavení mužů ve společnosti už není v souvislosti s ženskou emancipací tak jisté – jeden konverzační partner se například domníval, že muži ztrácejí dominantní vliv, který si mohou kompenzovat pomlouváním žen, i když pomluvy jsou stereotypně vnímány jako „dívčí“ nástroj (Eckert 1993). Další konverzační partnerka při rozhovoru upozorňovala na snahu mužů posilovat genderové stereotypy místo inklinovat k přirozenému chování, které může obnášet určité „ženské“ prvky komunikace, jež je tedy třeba zakrýt. Z této výpovědi je tudíž možné usoudit, že ani muži se nemohou svévolně vyjadřovat a že i jejich projev podléhá určité kontrole. Toto prolínání „ženského“ a „mužského“, které může ústít v jeho silnější odmítání, poukazuje na to, že řád dvou základních os, které nám umožňují snazší orientaci ve společnosti (Jarkovská 2004), se nabourává.

ZÁVĚR

Očekávání spojená s dívčím projevem dnešní mladí lidé vnímají jako nepřilíš přísná a zároveň méně explicitní. Z výzkumu vyplývá, že dnešní mladí lidé se málokdy setkávají s nějakými všeobecně uznávanými pravidly, jak by měla mluvit mladá dívka. Vše se stává záležitostí spíše individuálních názorů. Navíc kritéria ohledně sluš-

ného vyjadřování se neliší podle pohlaví, souvisejí spíše s jakousi morálkou, kterou by měl mít podle účastníků/ic výzkumu každý. Přesto i zkoumaná generace stále vyrůstá ve světě přetrvávajících dichotomií „ženského“ a „mužského“ (například Lakoff (1973), Orenstein (1997),

Tannen (2006)), což ovlivňuje její vnímání okolního světa.

I když si generace dnešních mladých lidí často uvědomuje genderové stereotypy, těžko hledá původce těchto rozdílných očekávání. Za diferencovanými očekáváními ohledně verbálního projevu tedy nestojí konkrétní „vynovatel“ a tato očekávání se posouvají do více podvědomé formy. Domnívám se, že to je však možná ještě nebezpečnější než explicitně vyjádřená pravidla. V návaznosti na Bauman (2004) a podle výsledků z výzkumu lze říci, že dívky jsou sice podle dnešních mladých lidí v současné společnosti svobodnější než dříve, na druhou stranu jim však tato svoboda poskytuje větší nestabilitu. Dívky tak stále musejí balancovat a hledat jakousi zlatou střední cestu, přičemž nemají jasné styčné body, podle kterých by se mohly orientovat. Stále tedy zůstává otázkou, co si dívka může dovolit.

Ačkoli chlapci a dívky upozorňují na stírající se rozdíly mezi pohlavími, identifikovat rozdíly mezi muži a ženami, kterým nás učí naše okolí, pro ně není obtížné. Rozdílné způsoby vyjadřování či odlišnost sdílených témat, jimž jsme se naučili, poté způsobují vážné problémy v partnerské komunikaci a následně i ve vztazích. Důležité je však přilížit se nezabývat odlišnostmi mužského a ženského světa. Tím se podle Thorne (2002) můžeme odklonit od zkoumání důležitých zdrojů komplexity, tedy toho, co mají muži a ženy společného. Tento fakt nás může dovést k uvažování o intersekcionalním přístupu k genderu. Jelikož se více rozdílu vyskytuje v rámci skupin než mezi nimi, musíme mít na paměti, že gender není jediná určující proměnná. Často bývá důležitější zaměřit se na sociální třídu, rasu či etnicitu, nebo tyto kategorie propojit s genderem.

POUŽITÁ LITERATURA

- BAUMAN, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- CRESWELL, J. W. 2009. Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- DECARLI VALDROVÁ, J. 2004. „Ženská a mužská role v jazyce.“ Pp. 9-16 in *abc feminismu*. Brno: Nesehnutí.
- DISMAN, M. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum
- ECKERT, P. 1990. „Cooperative Competition in Adolescent „Girl Talk.““ Pp. 32-61 in Deborah Tannen *Gender and Conversational Interaction*. New York: Oxford University Press.
- GOFFMAN, E. 1999. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Nakladatelství studia Ypsilon
- JARKOVSKÁ, L. 2009. Disertační práce - *Genderová reprodukce v každodennosti školní třídy: Etnografický výzkum*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- JARKOVSKÁ, L. 2004. „Prohlédneme genderové stereotypy.“ Pp. 19-27 in *abc feminismu*. Brno: Nesehnutí.
- LORBER, J. 1994. „Night to his Day: The Social Construction of Gender.“ *Paradoxes of Gender*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- OAKLEY, A. 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- ORENSTEIN, P. 2011. *Cinderella Ate My Daughter*. Harpers's Collins e-books.
- ORENSTEIN, P. 1997. „Fear of falling: Sluts.“ Pp. 111 – 118 in Jodi O'Brien, Peter Kollock *The production of reality. Essays and readings on social interaction*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- PETRUSEK, M. 1993. *Teorie a metoda v sociologii*. Praha: Karolinum.
- SHELDON, A. 1990. „Pickle Fights: Gendered Talk in Preschool Disputes.“ Pp. 83-108 in Deborah Tannen *Gender and Conversational Interaction*. New York: Oxford University Press.
- TANNEN, D. 1990. „You just don't understand: Women and men in conversation.“ Pp. 118-123 in John J. Maconis, Nijole V. Benokraitis (eds.) *Seeing Ourselves: Classic, Contemporary, and Cross-Cultural Readings in Sociology*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- TANNEN, D. 1993. „The Relativity of Linguistic Strategies: Rethinking Power and Solidarity in Gender and Dominance.“ Pp. 165-187 in Deborah Tannen *Gender and Conversational Interaction*. New York: Oxford University Press.
- THORNE, B. 2002. „Do boys and girl have different cultures?“ Pp. 291-299 in Stevi Jackson, Sue Scott (eds.). *Gender: A sociological reader*. New York: Routledge.
- TOLMAN, D. L. 2002. *Dilemmas of Desire*. Massachusetts: Harvard University Press.

WEST, C. a D. H. ZIMMERMAN. 2008. „Dělat gender.” *Sociální studia* 1 (5): 99-120.

YOUNG, I. M. 2005. „Throwing like a girl“ Pp. 27 – 45 in *On female body experience: „Throwing like a girl“ and other essays*. New York: Oxford University Press.